

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.17>**Костянтин Пільков,**

канд. юрид. наук, суддя Верховного Суду,

старший науковий співробітник відділу

міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

УМОВИ ОBOB'ЯЗKOBOCТІ ДЛЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ФАКТІВ, ВСТАНОВЛЕНИХ В ІНШІЙ СПРАВІ

У статті розкрито співвідношення доктрини преюдиціальних фактів та принципу *res judicata*. Досліджено властиві різним правовим системам підходи до питання про обов'язковість встановлених судовим рішенням в іншій справі фактів. У статті показано різні підходи до преюдиції – від обмеження її до рівня спростовної презумпції факту до найбільш широкого трактування, яке охоплює не тільки питання факту, а й обов'язковість висновків суду стосовно юридичного значення встановленого факту. Проаналізовано судову практику у вирішенні питання про умови, за яких встановленим рішенням суду в іншій справі фактам може бути надано преюдиціальне значення в господарській справі. З посиланням на напрацювання у країнах з розвинутою доктриною преюдиції або побічного естоппеля сформульовано пропозиції до виокремлення у практиці вітчизняних судів умов, за яких встановлені в інших справах факти можуть набувати значення преюдиціальних. Особливу увагу приділено віднесенню до преюдиціальності умови про належність встановленого у більш ранній справі факту до предмета доведення у цій справі. У статті зроблено наголос на стабільності вирішення питання про преюдиціальне значення факту, яке суд здійснює за заявою учасника, який несе тягар доведення. Розмежовано дії, які суд у цьому процесі зобов'язаний вчинити *ex officio*, і ті, які повинні бути ініційовані відповідним учасником. Стаття також вказує на необхідність приведення практики надання преюдиціального значення фактам у справах з неідентичним складом учасників до тих підходів, які властиві правовим системам з розвинутою доктриною преюдиції. Замість закріпленої зараз можливості визнання преюдиціального значення фактів, встановлених в одній справі стосовно учасника, за заявою цього ж учасника у наступній справі з можливістю іншого учасника наступної справи, який не брав участі у розгляді першої справи, спростувати ці факти, слід перейти до практики надання можливості посилатися у наступній справі на встановлені у першій справі стосовно учасника обох справ обставини як на преюдиціальні тільки учаснику другої справи, який у першій справі участі не брав.

Ключові слова: естоппель, звільнення від доведення, предмет доведення, преюдиціальний факт, *res judicata*.

Постановка проблеми. Правила про звільнення від доведення обставин, встановлених в рішенні суду в іншій справі, тобто правила про преюдицію, зазначали у господарському та цивільному процесуальному законодавстві істотних змін протягом останніх років: змінювався перелік актів, у яких могли бути встановлені обставини, які мають преюдиціальне значення, з цього переліку окремо виключались третейські рішення; змінювався підхід до суб'єктного складу як вимоги надання фактам преюдиціального значення, адже на заміну вимоги про ідентичний суб'єктний склад у господарському та цивільному процесуальних законах було закріплено правило про обов'язкову участь особи, щодо якої встановлено ці обставини,

як умову преюдиції. Також судова практика зазнала певних змін. Від досить суворого слідування правилу про обов'язковість встановлених в іншій справі обставин суди перейшли до оцінювання того, чи дійсно в більш ранній справі вказані у судовому рішенні обставини безпосередньо досліджувались та встановлювались судом. Також практика розмежувала факти і їх юридичну оцінку, надану судом, стосовно якої преюдиція законом не передбачена. Разом з цим безпосередність дослідження та встановлення судом обставин як умова надання їм преюдиціального значення в іншій справі була і залишається нечіткою вимогою. Формальні, зовнішні ознаки її виконання (формулювання, якими суд описує встановлення певних обставин,

і навіть посилення на докази, оцінені судом для встановлення цих обставин) самі собою не є достатнім критерієм для визначення того, чи може бути надане преюдиціальне значення викладеним у судовому рішенні фактам. З огляду на це питання про умови, за яких встановленим судом фактам може бути надане преюдиціальне значення, є актуальним для судової практики і потребує ґрунтовного дослідження.

У вітчизняній правничій науці теоретичні засади застосування правил про преюдицію у цивільному процесі досліджував М.Й. Штефан. У працях В.В. Масюка проаналізовано й узагальнено основні підходи до розуміння преюдицій, розкрито їх значення у доказовій діяльності, розглянуто основні функції та класифікації преюдицій, визначено межі преюдиції під час розгляду цивільних справ. Дослідження О.І. Бережного та Д.В. Шиліна присвячені преюдиції у кримінальному процесі. Ознаки преюдиціальних фактів досліджено у працях Т.В. Степанової. Однак актуальному питанню про те, за яких умов обставина, встановлена в остаточному рішенні суду, набуває преюдиціального значення для вирішення іншої справи, достатньої уваги у вітчизняних дослідженнях приділено не було.

Метою цієї статті є аналіз підходів у різних правових системах до фактів, встановлених в одній судовій справі, для вирішення іншої справи, з'ясування співвідношення доктрини про преюдицію з принципом *res judicata* та окреслення умов, за яких фактам може бути надане преюдиціальне значення.

Виклад основного матеріалу. Традиційно для національної правової системи преюдиція розглядається як встановлене процесуальним законом правило звільнення від доказування обставин, встановлених в мотивувальній частині рішення суду у цивільній, господарській, адміністративній справі, при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо яких встановлено ці обставини, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення, вироком, іншим кримінально-процесуальним актом, коли в силу закону завершення провадження у кримінальній справі не може бути закінчене постановленням вироку, про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої їх ухвалено, з питань щодо того, чи справді ці дії відбулися та чи вчинені вони цією особою [14, с. 14]. Водночас викладені у цьому місткому визначенні підходи до преюдиції не є універсальними, правила про преюдицію мають істотні від-

мінності у різних країнах, а правові системи багатьох країн взагалі не підтримують доктрину преюдиції.

І. Преюдиція у правових системах окремих країн

Згідно з даними оприлюдненого у 2008 році Британським інститутом міжнародного та порівняльного права звіту стосовно преюдиціального значення судових рішень у цивільних та комерційних справах у країнах ЄС, а також Швейцарії та США підходи до преюдиції істотно різняться в окремих країнах, навіть якщо їх правові системи є спорідненими.

Так, цивільне процесуальне право Німеччини не підтримує доктрину преюдиції у тому значенні, з яким ця категорія застосовується в Україні. Питання факту та питання права, встановлені у мотивувальній частині рішення німецького суду в одній справі, не матимуть преюдиціального значення для іншої справи. Рішення про стягнення компенсації збитків внаслідок порушення контракту не матиме стосовно встановлених обставин існування контракту, обставин порушення його умов тощо обов'язкового значення для суду в інших справах, якщо тільки не буде ухвалено рішення декларативного характеру, тобто такого, у якому суд окремо визнає існування контракту у резолютивній частині рішення. Концепція преюдиції, яка первинно походить із германського права і була перенесена до англійського та американського процесуального права, за висловом К.А. Хайнце, у самій Німеччині була втрачена під впливом римського права [6, с. 37]. Схожа ситуація у Франції та Швеції. Судова практика та правова доктрина у Румунії напрацювали підхід до встановлених у судовому рішенні фактів як до таких, істинність яких презюмується при вирішенні наступної справи, однак може бути спростована. Обмежене застосування, засноване переважно на напрацюваннях судової практики та доктрини, має преюдиція також у Швейцарії. Натомість у праві Англії та Уельсу, Нідерландів, Іспанії та США доктрина преюдиції є визнаною та закріпленою, щоправда, також із значними відмінностями [9, с. 27].

У тих країнах Європи, які визнають преюдиціальне значення обставин, встановлених в інших справах, та у США для позначення цієї категорії використовуються різні терміни: «преюдиціальне значення» (*“issue preclusive effects”*), «фактичний, або фактовий естоппель» (*“issue estoppel”*, *“fact estoppel”*, *“factual estoppel”*) [5, с. 32]. Попри їх синонімічність, в окремих правових системах їх наповнення розмежовується. Зокрема, у практиці судів Англії та Уельсу *іпоняття*

“*ssue*” розглядається як суперечливе питання стосовно юридичного факту у нерозривному зв’язку з його юридичним значенням, тому частіше застосовується категорія “*issue estoppel*”, що може витікати з рішення, яким встановлюється саме юридичний факт з юридичними наслідками, які він породжує. На противагу цьому рішення, з якого взяте питання права без зв’язку з конкретним юридичним фактом, не матиме преюдиціального значення, а певна обов’язковість йому може бути надана в межах доктрини судового прецеденту [5, с. 33].

II. Преюдиція та принцип *res judicata*

Підходи до того, як співвідноситься преюдиція і принцип *res judicata*, також різняться. Преюдиція є проявом *res judicata* або цілком окремою доктриною? На думку К. Тарстона, побічний естоппель (*collateral estoppel*), який є відповідником преюдиції у вітчизняній правовій системі, є формою *res judicata* [3, с. 437]. Серед українських дослідників В.В. Масюк доводить, що з огляду на засадничий принцип Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – принцип правової визначеності, правило про виключення преюдиціальних фактів з предмета доказування, яке він називає імперативним, є одним з наслідків прояву вимог принципу правової визначеності, який полягає у встановленні цивільним процесуальним законодавством чітких підстав оскарження рішення суду, за якого ні сторони, ні суд не має права жодним чином у будь-якій частині прагнути перегляду остаточного за своєю суттю рішення суду [14, с. 6].

Дійсно, принцип правової певності, який вимагає, крім іншого, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання (“*where the courts have finally determined an issue*”), їхнє рішення не підлягало сумніву, є одним з основних аспектів верховенства права. Цю важливу тезу Європейський суд з прав людини утвердив у багатьох своїх рішеннях, зокрема у рішенні у справі «Брумареску проти Румунії» (§ 61) [1]. Однак остаточне рішення з якогось питання, про яке згадує ЄСПЛ у своїх рішеннях, – дуже широке поняття, яке наповнюється в різних правових системах різним змістом (від вузького, яке передбачає остаточність вольового акту органу судової влади, який формалізований у резолютивній частині рішення, до найбільш широкого, який передбачає, окрім цього, також обов’язкове значення для наступних судових процесів встановлених у більш ранньому судовому рішенні фактів, іноді навіть з висновками про юридичні наслідки, які тягнуть за собою ці факти (преюдиціальне значення)).

Водночас, як вже було згадано раніше, правові системи багатьох країн, серед яких є учасниці Конвенції, не встановлюють у своєму процесуальному законодавстві жорстких правил про преюдицію. Така ситуація не була оцінена ЄСПЛ як неприпустима в контексті забезпечення дії принципу *res judicata* як складника гарантії права на справедливий суд. Це дозволяє погодитись з тим, що правила про преюдицію мають те ж засадниче підґрунтя, що й *res judicata* і, хоча вони історично походять з різних правових традицій, навіть можуть бути визнані проявом цього принципу, однак не є в усіх випадках його обов’язковим елементом.

III. Преюдиція у цивільному та господарському процесі України

Як видно з попереднього викладу, на фоні різноманітного наповнення доктрини преюдиції у різних правових системах для українських правил про преюдицію характерне звуження її застосування винятково щодо фактів, тому преюдиція у цій статті досліджується у такому вузькому значенні. Натомість формулювання, подібні до тих, у яких Велика Палата Верховного Суду у постанові від 17.10.2018 р. у справі № 753/22010/14-ц вказала на порушення з боку апеляційного суду, який встановив на підставі судових рішень, які не мають преюдиціального значення, необхідні для вирішення суперечки обставини справи (пункт 46 постанови) [17], варто для цілей цього аналізу розглядати як певну неточність, а не як практику розширеного застосування доктрини про преюдицію і поширення її на все судові рішення, а не тільки на встановлені у ньому факти.

Велика Палата Верховного Суду розтлумачила правила про преюдицію таким чином: «Преюдиціальне значення у справі надається обставинам, встановленим судовими рішеннями, а не правовій оцінці таких обставин, здійсненій іншим судом. Преюдиціальне значення мають лише рішення зі справи, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Преюдицію утворюють виключно ті обставини, які безпосередньо досліджувались і встановлювались судом, що відображено у мотивувальній частині судового рішення. Преюдиціальні факти відрізняються від оцінки іншим судом обставин справи» (пункт 32 постанови від 03.07.2018 р. у справі № 917/1345/17) [16].

Про розмежування обставин і їх правової оцінки, а також про необхідність участі особи, стосовно якої встановлено певну обставину, як умову її преюдиціального значення вказано безпосередньо у процесуальному законі, тому у цих питаннях постанови Верховного Суду додаткової ясності не

додає. Вона має цінність у тому, що вкотре наголосила на безпосередності дослідження і встановлення судом обставин як умов надання їм преюдиціального значення, адже це у процесуальному законі не закріплено. Однак, як буде детально наголошено пізніше, критерій безпосередності дослідження і встановлення є доволі нечітким, а вимога про відображення цих обставин у мотивувальній частині рішення видається очевидною. Вона лише остаточно усуває можливе недоречне застосування правил про преюдицію до тих випадків, коли мав би застосовуватись принцип *res judicata* у його найбільш традиційному значенні, який охоплює доктрину заборони перегляду вже вирішеного спору (*claim preclusion*). Деться про ті ситуації, коли судовим рішенням визнано недійсним правочин, а в іншій судовій справі про стягнення боргу за таким правочиним його недійсність недоречно розглядається як преюдиціальний факт, замість того щоб вважати *res judicata* у значенні вирішеного остаточною вольовим актом суду спору (*claim preclusion*).

В інших постановках Верховний Суд підтримував і розвивав викладені вище висновки. Так, об'єднана палата Касаційного цивільного суду у постанові від 18.04.2018 р. у справі № 753/11000/14-ц виклала такі висновки: «Згідно з частиною третьою статті 61 ЦПК України (в редакції, чинній на момент ухвалення оскаржених рішень) обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доводяться при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Преюдиціальність – обов'язковість фактів, установлених судовим рішенням, яке набрало законної сили в одній справі для суду при розгляді інших справ. Преюдиціально встановлені факти не підлягають доказуванню, оскільки їх з істинністю вже встановлено у рішенні, тому немає необхідності встановлювати їх знову, тобто піддавати сумніву істинність і стабільність судового акта, який вступив в законну силу. Суть преюдиції полягає в неприпустимості повторного розгляду судом того самого питання між тими самими сторонами. У разі преюдиціального встановлення певних обставин особам, які беруть участь у справі (за умови, що вони брали участь у справі при винесенні преюдиціального рішення), не доводиться витрачати час на збирання, витребування і подання доказів, а суду – на їх дослідження і оцінку. Преюдиціальне значення мають лише рішення зі справи, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встанов-

лено ці обставини. Преюдицію утворюють лише ті обставини, які безпосередньо досліджувалися і встановлювалися судом, що відображено в мотивувальній частині судового акта» [19].

Також у постанові від 24.05.2018 р. (§ 34–44) у справі № 922/2391/16 Верховний Суд (Касаційний господарський суд) ґрунтовно розтлумачив норми процесуального закону стосовно преюдиції. Відзначаючи преюдиціальні факти серед підстав звільнення від обов'язку доказування, він водночас вказав на те, що преюдиціальність – це обов'язковість фактів, установлених судовим рішенням, що набрало законної сили в одній справі, для суду при розгляді інших справ. Преюдиціально встановлені факти не підлягають доказуванню, оскільки їх з істинністю вже встановлено у рішенні чи вироку і немає необхідності встановлювати їх знову, тобто піддавати сумніву істинність і стабільність судового акта, який вступив в законну силу. Суд у цій постанові наголосив на тому, що суть преюдиції полягає в неприпустимості повторного розгляду судом того самого питання між тими самими сторонами. Правила про преюдицію спрямовані не лише на заборону перегляду фактів і правовідносин, які встановлені в судовому акті, що вступив в законну силу. Вони також сприяють дотриманню процесуальної економії в новому процесі. У випадку преюдиціального встановлення певних обставин особам, які беруть участь у справі (за умови, що вони брали участь у справі при винесенні преюдиціального рішення), не доводиться витрачати час на збирання, витребування і подання доказів, а суду – на їх дослідження і оцінку. Усі ці дії вже здійснювалися у попередньому процесі, і їхнє повторення було б не лише недоцільним, але й неприпустимим з погляду процесуальної економії. Господарський процесуальний кодекс України перелічує такі факти залежно від того, суд якої юрисдикції виніс судовий акт: обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі (за винятком встановлених рішенням третейського суду); встановлені вироком у кримінальному провадженні (постановою суду у справі про адміністративне правопорушення) питання щодо того, чи відбулося діяння та чи вчинене воно особою (при розгляді господарської справи про правові наслідки дій чи бездіяльності цієї винної особи). Для рішень господарських судів важливою умовою преюдиціальності фактів, що містяться в рішенні господарського суду, є суб'єктний склад справи. Отже, преюдиціальне значення мають лише рішення зі справи, в якій беруть участь ті

самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Преюдицію утворюють лише ті обставини, які безпосередньо досліджувалися і встановлювалися судом, що відображається в мотивувальній частині судового акта. Лише згадувані, але такі, що не одержали оцінку суду, обставини не можуть розглядатися як встановлені судом і не набувають властивостей преюдиціальності. Тобто преюдиціальні факти слід відрізнити від оцінки іншим судом певних обставин [18].

Висновки, викладені у наведених вище постановках Верховного Суду, мають таку цінність в аспекті цього дослідження:

1) Верховний Суд вказує на преюдицію, з одного боку, як на підставу звільнення від доказування, а з іншого – як на обов'язковість фактів. Такий наголос у першому випадку наближує нас до думки про те, що на преюдиціальне значення фактів повинна вказати зацікавлена сторона, щоб бути звільненою від тягаря подання доказів на підтвердження цього факту, а якщо сказати більш термінологічно точно, то щоб виконати з допомогою преюдиції свій тягар доведення факту. У другому ж випадку наголос на обов'язковості преюдиціальних фактів може бути розтлумачений двояко, тобто або як протилежний до висловленого раніше підхід, відповідно до якого тепер вже суд *ex officio* зобов'язаний з'ясувати і надати преюдиціального значення фактам, навіть якщо зацікавлена сторона на це не посилається; або що преюдиціальне значення надається фактам, на які сторона посилається як на преюдиціальні, а вже преюдиціальне значення полягає у їх обов'язковості для суду. Цей останній підхід видається більш послідовним і, як далі буде детальніше викладено, відповідним принципу змагальності, притаманному цивільному та господарському судочинству;

2) Верховний Суд знову наголосив на тому, що преюдиціальне значення мають лише рішення зі справи, в якій беруть участь ті самі особи (*перший випадок*) або особа, щодо якої встановлено ці обставини (*другий випадок*). Закон цього не деталізує, а у Верховного Суду не було приводу у цих постановках зробити висновок з приводу того, як реалізується норма про преюдицію у другому з названих випадків. Аналізуючи далі умови надання фактам преюдиціального значення, спробуємо дати відповідь на це питання;

3) у постанові від 24.05.2018 р. Верховний Суд знову наголосив, що преюдиціальні факти слід відрізнити від оцінки іншим судом певних обставин. Водночас він зазначив, що правила про преюдицію спрямовані на заборону перегляду фактів і правовід-

носин, які встановлені в судовому акті, що вступив в законну силу. Проте у вітчизняній науці наголошується, що преюдиціальність стосується виключно фактів, а не правовідносин [14, с. 12]. Принаймні таке традиційне ставлення до обсягу преюдиціальності узгоджується з нормами про преюдицію у національних процесуальних законах, за якими преюдиціальне значення надається фактам у їх вузькому розумінні. Хоча, як ми вже мали можливість переконатись, це є далеко не універсальним підходом, прийнятим в усіх правових системах, які підтримують доктрину преюдиції;

4) зрештою, обидві постанови вказують на те, що преюдицію утворюють лише ті обставини, які безпосередньо досліджувалися і встановлювалися судом, що було відображено в мотивувальній частині судового акта. У постанові від 24.05.2018 р. додатково вказано, що лише згадувані, але такі, що не одержали оцінку суду, обставини не можуть розглядатися як встановлені судом і не набувають властивостей преюдиціальності. Це останнє доповнення певною мірою може бути сприйняте як таке, що допомагає прояснити нечіткість умови про безпосереднє дослідження і встановлення судом обставин. Якщо доповнення про згадувані, але такі, що не одержали оцінку суду, обставини розуміти таким чином, що суд повинен вказати, яке значення ці встановлені обставини мали для вирішення справи, це впритул наблизить практику до формулювання такої умови преюдиціальності, як істотне значення для вирішення справи, про яке йтиметься далі у цій статті.

IV. Умови преюдиціальності фактів

У західних джерелах вже протягом досить тривалого часу визнається традиційним підхід, за якого преюдиція стосується тих фактів, які (1) були істотними для вирішення справи, у якій вони були встановлені, (2) були фактично встановлені (*actually litigated and determined*) чинним та остаточним судовим рішенням [10, с. 159].

Водночас у правових системах з розвинутою доктриною преюдиції застосування правил про преюдицію зумовлюється не тільки цими двома вимогами. Інша група умов стосується суб'єктного складу справ та забезпечення змагальності і справедливого процесу в цілому при встановленні фактів, яким потім надається значення преюдиціальних.

Початково обсяг *res judicata* та побічного естоппеля як англо-американського відповідника преюдиції у праві України був обмежений концепцією взаємності: обидві сторони другої справи, тобто і сторона, яка покладається на естоппель з першої справи, і сторона, стосовно якої естоппель застосо-

вуться, повинні бути сторонами або учасниками цієї першої справи. Відхід від засад взаємності призвів до того, що особа, яка не була учасником першої справи, могла заявити про естоппель, тобто преюдиціальне значення обставин, встановлених стосовно сторони або учасника цієї першої справи [7, с. 1085]. Водночас розширення сфери застосування побічного естоппеля обмежене необхідністю враховувати процесуальні гарантії справедливості стосовно сторони, до якої застосовується естоппель. Ця сторона повинна бути стороною або учасником (третьою особою) першої справи. Окрім того, суди США, до прикладу, не надають преюдиціального значення обставинам, які були неважливими або не стосувалися першої справи, або були встановлені у зв'язку з розглядом позову, який був цілком відмінний або мав неістотне значення, оскільки несправедливим видається покладати на сторону негативні наслідки встановлення обставин, стосовно яких у першій справі ця сторона не мала зацікавленості у їх енергійному доведенні. Так само естоппель, як правило, не буде застосовано, якщо сторона, що програла, була позбавлена певних процесуальних можливостей, що, однак, не є правилом без винятків [7, с. 1086].

У зв'язку з цим в окремих правових системах, зокрема у праві Англії та США, особливо увагу звертають на те, що естоппель стосується саме спірних питань (*issue*), а не просто фактів (*facts*) у тому значенні, що встановлення цих обставин саме судом було необхідне через їх спірний характер. Через це, зокрема, англійські суди можуть обмежити преюдиціальне значення обставин, викладених у судовому рішенні, ухваленому внаслідок досягнення сторонами згоди зі спірних питань або у справі, в якій сторона була залучена, однак не брала участі [5, с. 34]. Проявом цієї умови у практиці американських судів є те, що згідно з висновком Верховного Суду США, якщо спірна сума у першій справі істотно менша, ніж у наступній справі, надання преюдиціального значення фактам, встановленим у першій справі, для другої справи може бути несправедливим [4, с. 211].

Далі у цій статті аналізується можливість запровадження у вітчизняній судовій практиці саме цих, наведених вище і, як видається, більш чітких порівняно з вже закріпленими у сучасній практиці умов преюдиціальності, які досі не були встановлені чітко у нормах процесуального законодавства. Іншим аспектам преюдиціальності, які також можуть бути розцінені як умови (про преюдиціальність лише фактів, а не їх право-

вої кваліфікації, інших висновків у питаннях права, а також про вимоги до акта, яким можуть бути встановлені обставини, які матимуть преюдиціальне значення), певна увага у практиці вже була приділена, тому вони залишаться поза межами подальшого дослідження у цій статті.

а) суб'єктний склад справ

Традиційно у правових системах, які підтримують доктрину преюдиції, її застосування вимагало взаємності, так званої симетрії учасників, адже для застосування преюдиції необхідною умовою була участь в ранньому і більш пізньому судових процесах тих самих сторін, як і у питанні про позов з тих самих підстав і стосовно того самого предмета між тими самими сторонами. У середині двадцятого століття суди почали відходити від цього традиційного підходу, дозволяючи стороні, яка не була стороною першого процесу, скористатися перевагами встановлених у першому процесі обставин стосовно іншої сторони [8, с. 574].

В Україні також перша редакція Арбітражного процесуального кодексу враховувала засади взаємності, встановлюючи у частині другій статті 35 Кодексу, що факти, встановлені рішенням арбітражного суду (іншого органу, який вирішує господарські спори) під час розгляду однієї справи, не доводяться знову при вирішенні інших спорів, в яких беруть участь ті самі сторони [12]. При цьому стосовно значення для господарської справи фактів, встановлених у цивільній справі, Кодекс передбачав асиметричну вимогу про те, що рішення суду з цивільної справи, що набрало законної сили, є обов'язковим для арбітражного суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору (частина четверта статті 35).

У 2014 році підходи до преюдиціального значення для розгляду господарської справи обставин, встановлених в рішенні у господарській, цивільній або адміністративній справі, були уніфіковані, а засади взаємності були остаточно виключені. Відповідно до частини третьої статті 35 ГПК України в редакції Закону № 1226-VII від 17.04.2014 р. обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, крім встановлених рішенням третейського суду, не доводяться при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини [21]. Також чіткіші обриси отримав обсяг преюдиції за судовими рішеннями у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення.

У новій редакції ГПК України, яка набрала чинності з 15.12.2017 р., цей підхід зазнав розвитку, проте не зовсім звичного для тих правових систем, у яких розвинена доктрина преюдиції. Так, відповідно до частини четвертої статті 75 ГПК України обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доводяться при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом. Водночас частина п'ята цієї статті передбачає, що обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені [13].

Як видно, преюдиція стосовно обставин, встановлених в господарській справі стосовно особи, яка бере участь в іншій справі, діятиме, навіть якщо інший учасник цієї наступної справи не брав участі у першій справі і не посилається на ті обставини як на преюдиціальні. Він може їх спростувати у загальному порядку (зокрема, з поданням доказів). Видається, що така преюдиція набуває ознак спростовної презумпції, якою може скористатись особа, стосовно якої встановлено певну обставину.

Натомість традиційним і таким, що видається більш справедливим, є підхід, відповідно до якого обставини, встановлені стосовно учасника (А) першої справи (А v. В), можуть набуті преюдиціального значення під час розгляду наступної справи (А v. С) за участі цього учасника (А) та іншого учасника (С), який у першій справі участі не брав, за заявою цього учасника (С). У такому разі згідно із загальним правилом і за умови виконання інших умов дії преюдиції перший учасник (А), стосовно якого обставини були встановлені, не повинен мати можливості спростувати ці обставини шляхом подання інших доказів. Закріплення такого підходу з необхідною чіткістю потребує внесення змін до процесуального законодавства, однак на рівні судової практики також можуть бути надані відповіді на це питання.

б) умова стосовно істотності

Ця умова є доволі усталеною у країнах, правові системи яких підтримують доктрину преюдиції. Так, суди Англії тільки до кінця тринадцятого століття не вважали за передумову застосування преюдиції істотність встановленого факту для першого судового процесу, у якому такий факт було встановлено. Сучасна судова практика керується тим,

що для надання фактам преюдиціального значення вони повинні бути істотними для прийняття остаточного і чинного рішення, у якому вони були встановлені [2, с. 1664].

Видається, що ця умова може бути прийнята вітчизняною судовою практикою як більш чітка порівняно з вимогою про безпосереднє дослідження та встановлення судом обставин.

Ця умова вважатиметься виконаною, якщо обставина, встановлена у першій справі, належала до предмета доведення, тобто її встановлення було необхідне для вирішення тієї справи. Оскільки предмет доведення спочатку визначається підставами позову, а потім обґрунтовується нормами матеріального права, які підлягають застосуванню при вирішенні спору, то питання про те, чи належав певний факт до предмета доведення, є питанням права, а не факту. З огляду на це у наступній справі, у якій сторона посилається на преюдиціальне значення факту, встановленого у рішенні з першої справи, суд *ex officio* встановлює, чи належав цей факт до предмета доведення при вирішенні першої справи, зважаючи на те, якої категорії спір було розглянуто у першій справі, які норми права застосовано і встановлення яких обставин потребувало застосування цих норм.

в) застосування преюдиції за заявою учасника

Підхід до преюдиції як до правила про звільнення від доказування природно узгоджується з концепцією преюдиції як такої, яка застосовується у випадку, якщо на неї посилається відповідна сторона у справі (на відміну від підходу, у якому робиться наголос на обов'язок суду *ex officio* з'ясувати та надавати преюдиціальне значення обставинам, встановленим у судовому рішенні в іншій справі).

Преюдиція як підстава звільнення від доведення у значенні тягара подання доказів є квазідоказом в тому значенні, що, хоча до джерела інформації про преюдиціальний факт, яким є текст судового рішення, не застосовуються всі критерії прийняття і оцінки доказів, все ж з допомогою преюдиціального факту сторона виконує чи звільняється від тягара подання доказів. Тому застосування преюдиції зумовлюється ініціативою учасника, який несе тягар доведення відповідної обставини. Виявлення обставин, встановлених судовим рішенням в іншій справі, і звільнення сторони від тягара подання доказів на підтвердження цієї обставини не є обов'язком суду *ex officio*. Тобто суд за відсутності посилання на преюдицію в іншій справі не зобов'язаний самостійно з'ясувати, чи були у раніше

прийнятих рішеннях судів в інших справах встановлені обставини, які мають значення для вирішення справи, що перебуває у нього на розгляді.

Такий погляд на преюдицію вкладається у поширений у країнах Європи підхід, відповідно до якого естоппель застосовується за відповідною заявою (*must be pleaded in the appropriate manner*) сторони, яка спирається на такий естоппель [5, с. 34]. При цьому застосування фактичного естоппеля за заявою або за посиланням сторони на нього (*plea*) не є тотожним доказуванню із використанням засобів доказування. Іншими словами, сторона, яка заявляє про те, що певна обставина не підлягає доказуванню як преюдиціальна, робить про це заяву, однак не зобов'язана доводити це із поданням засвідченої копії відповідного судового рішення як доказу. Надана стороною копія судового рішення може бути використана хіба що з метою *prima facie* оцінки належності встановлених у судовому рішенні обставин та виконання вимоги про суб'єктний склад справ як умови преюдиції. Ставлення ж до копії судового рішення українського суду як до доказу у справі, яка розглядається також українським судом, у такому разі взагалі важко виправдати. По-перше, до копії судового рішення національного суду як джерела інформації про потенційно преюдиціальні факти не повинні і не можуть бути застосовані всі критерії, із застосуванням яких суд вирішує питання прийняття доказу та оцінює його. Зокрема, ідеться про критерії допустимості та достовірності доказу. Відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень, можуть офіційно опубліковуватися у друкованих виданнях. Судові рішення вважаються офіційно опублікованими за умови посвідчення органом, який забезпечує ведення Реєстру, відповідності судових рішень оригіналам або електронним копіям судових рішень, внесених до Реєстру. Отже, Реєстр є первинним джерелом інформації, яке містить автентичний текст судового рішення. Відповідно до частини п'ятої статті 4 цього Закону судді мають право на доступ до усіх інформаційних ресурсів Реєстру, в тому числі до інформації, яка не може бути розголошена в текстах судових рішень, відкритих для загального доступу. А відповідно до частини третьої статті 6 Закону суд при здійсненні судочинства може використовувати лише текст судового рішення, який опубліковано офіційно або внесено до Реєстру. Хоча доступ до судових рішень надано цим Законом з метою забезпечення відкри-

тості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства, а не з метою забезпечення доступу до інформації про факти, встановлені судовими рішеннями, все ж органічним висновком з передбаченого цим Законом обов'язку суду використовувати лише офіційно опублікований або внесений до Реєстру текст судового рішення, а також із значення Реєстру як первинного джерела автентичних текстів судових рішень та із забезпеченого Законом доступу суддів до повних текстів рішень у Реєстрі може бути виведений обов'язок суду *ex officio* встановити за даними Реєстру зміст відповідного судового рішення. Водночас такий обов'язок зумовлюється відповідною заявою (посиланням) сторони на преюдиціальне значення обставини, встановленої у певному судовому рішенні, у якій (заяві) сторона й повинна обґрунтувати належність цієї обставини до справи. Це значною мірою знижує ризик недобросовісного посилання на судові рішення, у яких не були встановлені обставини, які мають значення для справи. Наприклад, негативні наслідки для ефективного судового розгляду від недобросовісного посилання на преюдиціальне значення обставин, нібито встановлених у судовому рішенні, доступ до текстів яких обмежений відповідно до Закону України «Про державну таємницю», можна мінімізувати за умови застосування викладеного вище підходу, оскільки з'ясування належності потенційно преюдиціального факту може бути здійснено до вирішення питання про те, чи слід взагалі звертатися до тексту судового рішення. Також питання про те, які особи брали участь у справі, у якій прийняте судове рішення, може бути з'ясоване з інших судових рішень у цій справі, доступ до яких не обмежено.

Висновки

Видається, що окремі з висвітлених у цій статті проблем можуть бути вирішені у практиці судів, інші ж потребуватимуть законодавчих змін. Так, для формування більш виваженого та виправданого підходу до преюдиції у тих випадках, коли склад учасників справ не ідентичний, необхідним є законодавче перенесення акцентів. Замість закріпленого зараз однакового підходу до справ з ідентичним складом учасників і справ з різним складом учасників із наданням можливості учаснику наступної справи, який не брав участі у першій справі, спростовувати встановлені у першій справі стосовно іншого учасника другої справи обставини, слід було б закріпити правило, відповідно до якого

преюдиціального значення обставини, встановлені стосовно одного учасника справи в іншій справі, у якій не брав участі другий учасник справи, набувають за заявою такого другого учасника справи.

Здійснене дослідження також дозволяє дійти висновку про те, що застосування правил про преюдицію є стадійним процесом, який має початком заяву (посилання) учасника, який несе тягар доказування певної обставини, а також про те, що ця обставина встановлена в іншому судовому рішенні, яке є остаточним. Цей учасник несе тягар доведення *prima facie*, по-перше, належності потенційно преюдиціальних обставин, тобто їх значення для вирішення справи, у якій він посилається на преюдиціальність, по-друге, виконання умов стосовно акта, яким встановлено потенційно преюдиціальну обставину, та стосовно суб'єктного складу справ. Наступною стадією, принаймні у випадку, коли обидві справи розглядалися в судах України, є здійснювана судом *ex officio* перевірка виконання умов стосовно змісту (чи дійсно обставину описано у мотивувальній частині як встановлену?) та формальних вимог до акта, у якому встановлені обставини, а також стосовно суб'єктного складу учасників обох справ та, врешті, стосовно істотності встановленої обставини для вирішення першої справи, тобто належності встановленої обставини до предмета доведення при вирішенні тієї справи, судовим рішенням у якій обставину було встановлено. Завершальним етапом є вирішення питання стосовно того, чи було забезпечено учаснику, стосовно якого встановлено обставини, на які інший учасник посилається як на преюдиціальні факти, можливість в умовах змагальності спростувати ці обставини. Стосовно цього має існувати спростовна процесуальна презумпція, тобто тягар доказування протилежного повинен бути покладений на учасника, який заперечує преюдицію з цих підстав. В умовах чинного процесуального законодавства видається вкрай проблематичним поставити під сумнів забезпечення змагальності в більш ранній цивільній чи господарській справі і на цій підставі заперечувати преюдицію в наступній цивільній або господарській справі з огляду на те, що стандарти доведення в цих процесах значною мірою близькі, а дія принципу *res judicata* виключатиме стосовно чинного судового рішення сумніви як з приводу змісту самого вольового акту, так і з приводу дотримання процесуальних вимог, у рамках яких суд прийняв рішення.

Викладені у цій статті підходи до вирішення питання про обов'язковість пре-

юдиціальних фактів відкривають проблеми, дослідження яких набуває актуальності. Це проблеми, що стосуються умов преюдиціальності фактів, встановлених в іноземних судових рішеннях, третейських та арбітражних рішеннях. Так, в окремих випадках за умов дотримання вимог стосовно змагальності процесу в арбітражі та істотності встановленої обставини для вирішення суперечки в арбітражі деякі дослідники погоджуються з тим, що встановленим в арбітражному рішенні обставинам може бути надане преюдиціальне значення [11, с. 5]. У судах США переважає підхід, відповідно до якого обставини, встановлені у визнаному (*confirmed*) компетентним судом арбітражному рішенні, можуть мати преюдиціальне значення у суді [3, с. 425; 15, с. 155]. Також актуальним є дослідження підходів до вирішення ситуацій, у яких питання про преюдиціальне значення постає в справах, у яких суди застосовують різний стандарт доведення. Так, нещодавніми змінами до Господарського процесуального кодексу України передбачено, що обставини, встановлені виправдальним вироком суду у кримінальному провадженні, ухвалою про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, підлягають доведенню в загальному порядку під час розгляду справи господарським судом [20]. Такий підхід до встановлених цими актами обставин може бути виправданий різницею між стандартом доведення, який суд застосовував для встановлення цих обставин у кримінальному провадженні, і тим стандартом, який має застосовувати господарський суд.

Список використаних джерел:

1. Brumarescu v. Romania, European Court of Human Rights (Grand Chamber), Judgment (Merits) of 28.10.1999, Application No. 28342/95. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (дата звернення: 27.10.2019).
2. Bursak A. Preclusions. *New York University Law Review*. 2016. Vol. 91. P. 1651–1683.
3. Cromwell T. K. Arbitration and Its Collateral Estoppel Effect on Third Parties – Vandenberg v. Superior Court. *Journal of Dispute Resolution*. 2000. Vol. 2000, Issue 2, Art. 13. P. 425–437.
4. Davis K. A. Judicial Estoppel and Inconsistent Positions of Law Applied to Fact and Pure Law. *Cornell Law Review*. 2003. Vol. 89, Issue 1. P. 191–230. URL: <http://scholarship.law.cornell.edu/clr/vol89/iss1/3> (дата звернення: 27.10.2019).
5. Dickinson A. The Effect in the European Community of Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process: Report for England and Wales (February 20, 2008). British institute of International

and Comparative Law Report, February 2008. 69 p. URL: <https://ssrn.com/abstract=1537154> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1537154> (дата звернення: 27.10.2019).

6. Heinze Ch. A. The Effect in the European Community of Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process: Report for Germany. British institute of International and Comparative Law Report, February 2008. 62 p. URL: https://www.biicl.org/files/3482_germany_final_c.pdf (дата звернення: 27.10.2019).

7. Siegler A. Alternative Grounds in Collateral Estoppel. *Loyola of Los Angeles Law Review*. 1984. Vol. 17. P. 1085–1124. URL: <https://digitalcommons.lmu.edu/llr/vol17/iss4/8> (дата звернення: 27.10.2019).

8. Trammell A. M. Precedent and Preclusion. *Notre Dame Law Review*. 2017. Vol. 93, Issue 2. P. 565–617.

9. Van de Velden J., Stefanelli J. The Effect in the European Community of Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process: Comparative Report. British institute of International and Comparative Law Report, February 2008. 140 p. URL: https://www.biicl.org/files/4608_comparative_report_-_jls_2006_frc_21_-_final.pdf (дата звернення: 27.10.2019).

10. Vestal A.D. Preclusion / Res Judicata Variables: Nature of the Controversy. *Washington University Law Review*. 1965. Vol. 1965, Issue 2. P. 158–192.

11. Westerlind J.M. The Preclusive Effect Of Arbitration Awards. *Mealey's Litigation Report: Reinsurance*. 2010 Vol. 21, Issue 8. P. 1–8. URL: <https://www.arentfox.com/sites/default/files/Downloads/bio/2016201620162016FebFebTueTue/Mealeys-Article-PreclusiveEffectofArbAwards.pdf> (дата звернення: 27.10.2019).

12. Арбітражний процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ / *Верховна Рада України*. ВВР. 11.02.1992 р. № 6. Ст. 56.

13. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII / *Верховна Рада України*. ВВР. 2017.

№ 48. Ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 27.10.2019).

14. Масюк В.В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 20 с.

15. Пильков К. Доказательства и доказывание в международном коммерческом арбитраже : научно-практическое пособие. Киев : Освіта України, 2016. 611 с.

16. Постанова Верховного Суду (Велика Палата) від 03.07.2018 р. у справі № 917/1345/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75215615> (дата звернення: 27.10.2019).

17. Постанова Верховного Суду (Велика Палата) від 17.10.2018 р. у справі № 753/22010/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977587> (дата звернення: 27.10.2019).

18. Постанова Верховного Суду (Касаційний господарський суд) від 24.05.2018 р. у справі № 922/2391/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74459368> (дата звернення: 27.10.2019).

19. Постанова Верховного Суду (об'єднана палата Касаційного цивільного суду) від 18.04.2018 р. у справі № 753/11000/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73500675> (дата звернення: 27.10.2019).

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : Закон України від 20.09.2019 р. № 132-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20> (дата звернення: 01.11.2019).

21. Про внесення зміни до статті 35 Господарського процесуального кодексу України щодо підстав звільнення від доказування : Закон України від 17.04.2014 р. № 1226-VII / *Верховна Рада України*. ВВР. 2014. № 26. Ст. 898.

22. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (дата звернення: 27.10.2019).

23. Степанова Т.В. Щодо ознак преюдиційних обставин. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-гу ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 14–15 верес. 2018 р. Одеса : ОНУ, 2018. С. 431–436.

This article argues that that issue preclusion might be considered as a part of res judicata, however not its essential element, since many legal systems do not attribute issue preclusive effect to rendered judgements. The Article defines the scope of issue preclusion and meaning of some terms that are used to name this phenomenon in countries with developed issue preclusion doctrine. The paper shows that Ukrainian procedural laws tend to be narrowly interpreted by courts that give preclusive effect only to the findings on issues of fact, but not issues of law contained in a judgement's reasons. The Article argues that conditions for issue preclusive effect can be specified with better precision and established in procedural laws and jurisprudence. Instead of a vague requirement of facts to be "directly examined and found by the court" in order to have preclusive effect, the jurisprudence might adopt more specific conditions, such as materiality for the judgement, i. e. the facts have to be relevant and material for the judgement in the case where they were found for them to have preclusive effect in subsequent proceedings. The Article also contains analysis of other requirements for issue preclusive effect of a rendered judgement, in particular requirements to identity of participants in cases, proper litigation and attribution of preclusive effect upon the respective motion of a party invoking issue preclusion. The attribution of the issue preclusive

effect to a judgement is considered in this Article as a process with subsequent stages, some of them are to be performed by the court ex officio, and the others need to be initiated by the respective party. The Article also argues that the jurisprudence in cases with non-identical parties needs to be changed: instead of current approach according to which the limited issue preclusive effect can be invoked not only against the party to the first case, but also by the party to both cases, and the party that did not participated in the first case has the right to provide evidence to disprove the established facts which establishes rather a refutable presumption, the opposite approach needs to be adopted – the issue preclusive effect can be invoked only against the party to the first case.

Key words: burden of proof, collateral estoppel, fact preclusion, issue preclusion, preclusive effect of judgments, res judicata.

